Ermənistandan azərbaycanlıların etnik təmizlənməsinin mərhələləri və monoetnik erməni dövlətinin yaranması

- Son iki yüz ildə baş verən hadisələrin təhlili göstərir ki, Ermənistan dövləti Qərbi Azərbaycan ərazisində azərbaycanlıların zaman-zaman kütləvi qırğınlara, soyqırımlarına və deportasiyalara məruz qoyulması və həmin əraziyə ermənilərin köçürülüb gətirilməsi nəticəsində meydana çıxmışdır. Qərbi Azərbaycandan azərbaycanlıların kütləvi qırğınları, soyqırımları və deportasiyaları tarixini 5 mərhələyə bölmək olar.

İrəvan xanlığınln xəritəsi

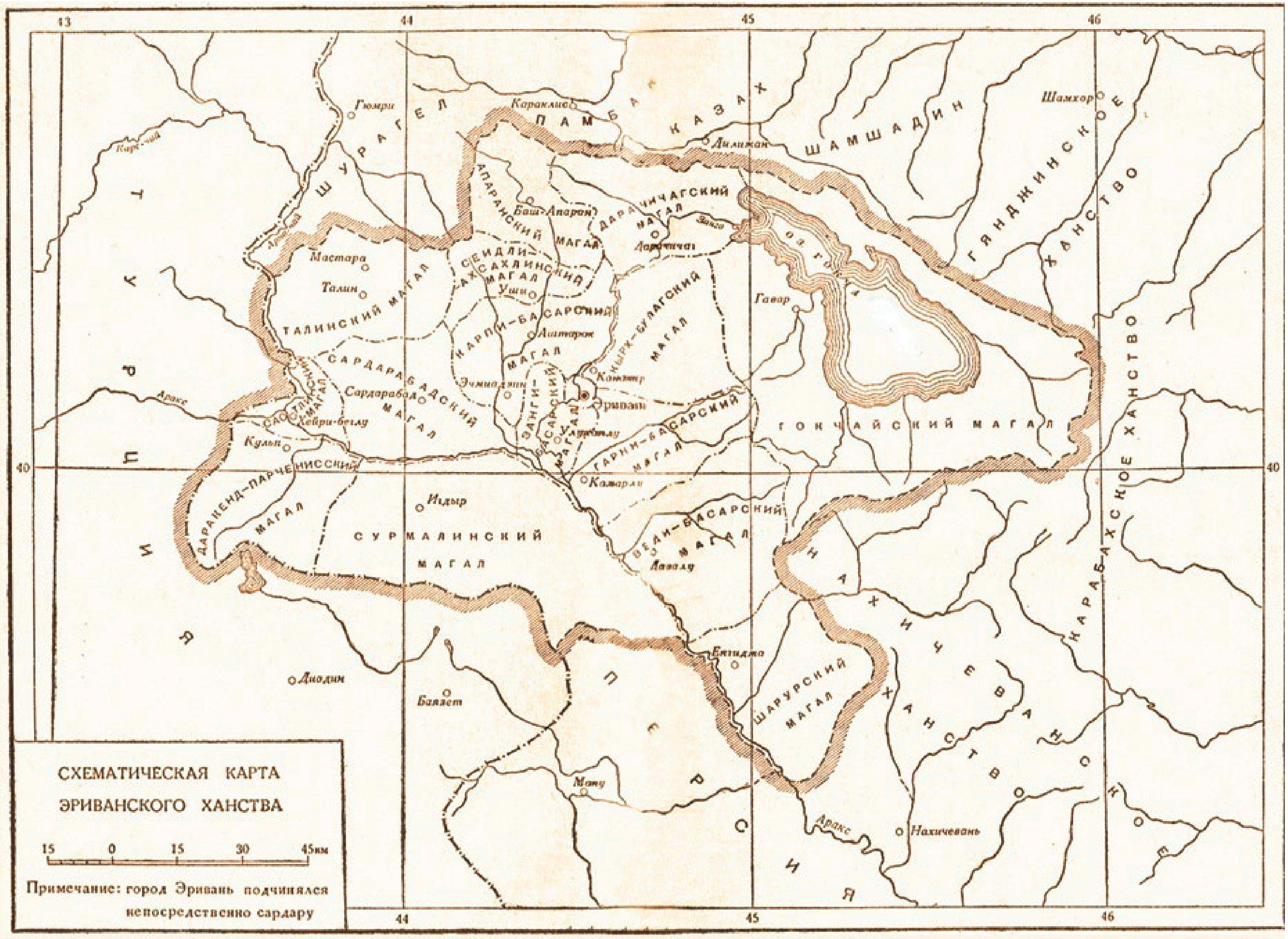

Birinci mərhələ

- 1829-1832-ci illərdə “Erməni vilayəti”ndə keçirilən kameral siyahıyaalmanın nəticələrinə görə, İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə İran və Türkiyədən 57266 nəfər erməni (10631 ailə) köçürülmüşdür.
- Rusiya-İran (1826-1828), Rusiya-Türkiyə (1828-1829) müharibələri nəticəsində **359** müsəlman kəndi dağıdılmış, əhalisinin xeyli hissəsi qırılmış, qalanları isə qaçqın düşmüşdü. Həmin dövrdə “Erməni vilayəti”ndə mövcud olan **1111** yaşayış məntəqəsindən cəmi **62** kənddə (erməni kilsələrinin ətrafında) ermənilər yaşayırdılar. İrandan köçürülən ermənilər İrəvan xanlığının **119** kəndində, Naxçıvan xanlığının **72** kəndində, Türkiyədən köçürülən ermənilər İrəvan xanlığının **128** kəndində, Naxçıvan xanlığının **4** kəndində yerləşdirildilər.
- Nəticədə 1828-ci ildən 1830-cu ilədək Cənubi Qafqaza 40 min İran və 84 min Türkiyə ermənisi köçürülüb yerləşdirilmişdi.

İrəvanın işğalı

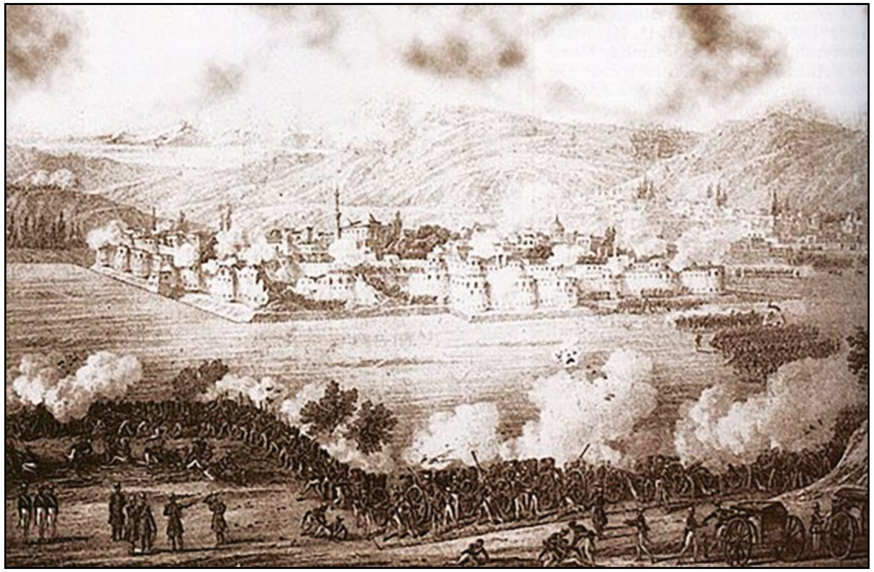

İrəvanın qalasına hücum. Rəssam V. Moşkov

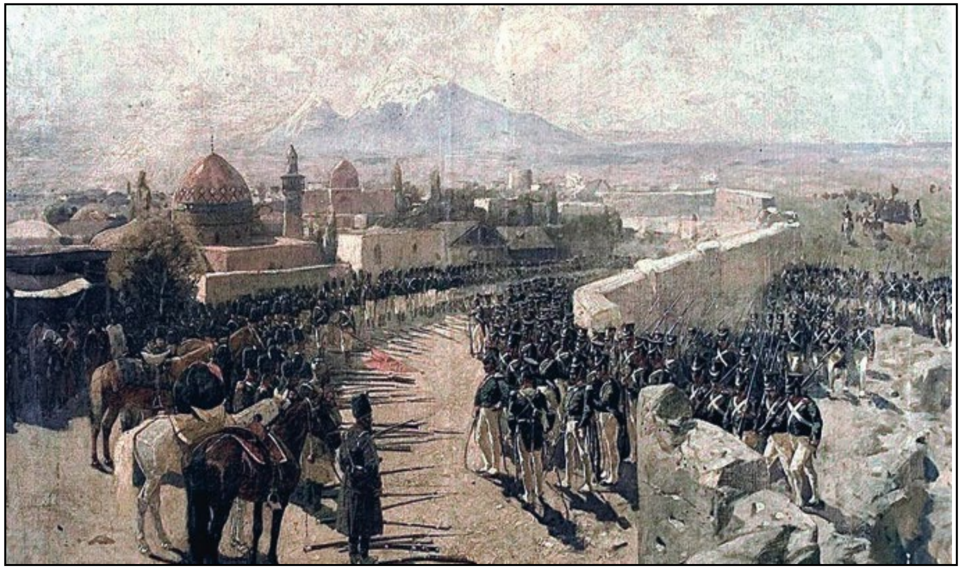

İrəvan qalasının alınması. 1827. Rəssam F. Rubo

İrəvan qalasının alınması münasibətilə təsis edilən medal. 1928-ci il.

İ.Şopen tərəfindən keçieilən kameral siyahıyaalma. Cədvəl 1.

ТАБЛИЦА НАРОДОНАСЕЛЕНІЯ АРМЯНСКОЙ-ОБЛАСТИ.

№ общій	№ по магаламъ	Названіе городовъ и селеній.	Мюгаммеданъ. Число семействъ.	Мюгаммеданъ. Число душъ. муж.	жен.	итого	Армянъ вообще. Коренныхъ. Число семействъ.	Коренныхъ. Число душъ. муж.	жен.	итого	Переселенцевъ. Изъ Персіи. Число семействъ.	Изъ Персіи. Число душъ. муж.	жен.	итого	Изъ Турціи. Число семействъ.	Изъ Турціи. Число душъ. муж.	жен.	итого	Всего. Число семействъ.	Всего. Душъ. муж.	жен.	итого.
		ПРОВИНЦІЯ ЭРИВАНСКАЯ.																				
		1. Городъ Эривань.																				
		Въ частяхъ: Шагарской	802	1627	1527	3199	244	530	468	998	231	598	513	1111	8	14	16	30	1285	2769	2569	5338
		Въ частяхъ: Тапабашинской: Татаръ и Армянъ	594	1333	1204	2537	277	589	587	1176	87	187	187	374	3	11	7	18	961	2120	1985	4105
		Въ частяхъ: Тапабашинской: Боша	—	—	—	—	46	101	94	195	—	—	—	—	—	—	—	—	46	101	94	195
		Въ частяхъ: Дамирбулагской	411	789	806	1595	—	—	—	—	48	118	112	230	—	—	—	—	459	907	918	1825
		Итого	1807	3749	3582	7331	567	1220	1149	2369	366	903	812	1715	11	25	23	48	2751	5897	5566	11463
		Магалы:																				
		1. Кирхъ-булагскій.																				
1	1	Охчабердъ	12	33	40	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	33	40	73
2	2	Мангюсъ	11	34	26	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	34	26	60
3	3	Джюврипгъ	—	—	—	—	22	54	49	103	1	2	3	5	—	—	—	—	23	56	52	108
4	4	Кемалъ	13	21	16	37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	21	16	37
5	5	Тутія	10	21	15	36	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	21	15	36
6	6	Зааръ	20	49	40	89	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	49	40	89
7	7	Чаткранъ	4	10	9	19	—	—	—	—	11	24	26	50	—	—	—	—	15	34	35	69
8	8	Гямрисъ	—	—	—	—	6	15	14	29	26	96	74	170	—	—	—	—	32	111	88	199
9	9	Агазоръ	3	13	14	27	9	20	22	42	—	—	—	—	—	—	—	—	12	33	36	69
10	10	Башъ-кендъ	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	5	9	—	—	—	—	2	4	5	9
11	11	Шагабъ	—	—	—	—	—	—	—	—	28	73	61	134	—	—	—	—	28	73	61	134
12	12	Арамусъ	—	—	—	—	—	—	—	—	53	123	98	221	1	4	3	7	54	127	101	228
13	13	Дзакъ	—	—	—	—	1	2	2	4	7	18	18	36	10	41	33	74	18	61	53	114
14	14	Аринджъ	—	—	—	—	33	100	92	192	9	24	23	47	1	2	2	4	43	126	117	243
15	15	Аванъ	—	—	—	—	—	—	—	—	38	91	83	174	—	—	—	—	38	91	83	174
16	16	Чалмакчи (по-армянски Норки)	—	—	—	—	80	197	181	378	13	32	32	64	3	9	6	15	96	238	219	457
17	17	Канакиръ	2	10	5	15	58	214	172	386	10	24	17	41	6	18	17	35	76	266	211	477
18	18	Китранъ	6	14	13	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	14	13	27
19	19	Пютгни	—	—	—	—	18	51	41	92	—	—	—	—	—	—	—	—	18	51	41	92
20	20	Меггюббъ	—	—	—	—	—	—	—	—	5	19	14	33	1	10	7	17	6	29	21	50
21	21	Илларъ	—	—	—	—	18	44	44	88	3	9	6	15	12	26	29	55	33	79	79	158
22	22	Елкованъ	—	—	—	—	17	46	36	82	10	22	22	44	4	13	11	24	31	81	69	150
		Итого	81	205	178	383	262	743	653	1396	216	561	482	1043	38	123	108	231	597	1632	1421	3053

İ.Şopen tərəfindən keçieilən kameral siyahıyaalmanın nəticəsi.
Cədvəl 2.

	Мюгаммеданъ.				Армянъ вообще. Коренныхъ.				Переселенцевъ. Изъ Персіи.				Переселенцевъ. Изъ Турціи.				Всего			
	Число семействъ.	Число душъ. Мужескаго.	Число душъ. Женскаго.	Число душъ. Итого.	Число семействъ.	Число душъ. Мужескаго.	Число душъ. Женскаго.	Число душъ. Итого.	Число семейст.	Число душъ. Мужескаго.	Число душъ. Женскаго.	Число душъ. Итого.	Число семейст.	Число душъ. Мужескаго.	Число душъ. Женскаго.	Число душъ. Итого.	Число семействъ.	Душъ. Мужескаго.	Душъ. Женскаго.	Душъ. Итого.
Въ магалахъ:																				
Въ Эриванской-Провинціи:																				
Кирхъ-булагскомъ	81	205	178	383	262	743	653	1,396	216	561	482	1,043	38	123	108	231	597	1,632	1,421	3,053
Занги-басарскомъ	910	2,979	2,434	5,413	133	305	298	603	442	1,251	1,109	2,360	—	—	—	—	1,485	4,535	3,841	8,376
Гарни-басарскомъ	753	2,231	1,945	4,176	34	70	75	145	1,211	2,842	2,517	5,359	—	—	—	—	1,998	5,143	4,537	9,680
Веди-басарскомъ	574	1,828	1,621	3,449	2	9	6	15	200	555	514	1,069	—	—	—	—	776	2,392	2,141	4,533
Шарурскомъ	1,305	3,397	3,113	6,510	—	—	—	—	336	953	804	1,757	—	—	—	—	1,641	4,350	3,917	8,268
Сурмалинскомъ	709	2,555	2,277	4,832	935	3,052	2,840	5892	299	788	671	1,459	261	746	596	1,342	2,204	7,141	6,384	13,525
Даракендъ-Парченисскомъ	589	1,742	1,525	3,267	1	3	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	590	1,745	1,527	3,272
Саотлинскомъ	160	517	487	1,004	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	160	517	487	1,004
Талинскомъ	91	222	198	420	74	225	191	416	—	—	—	—	185	591	553	1,144	350	1,038	942	1,980
Сеидли и Ахсахли	311	953	801	1,754	6	16	12	28	—	—	—	—	—	—	—	—	317	969	813	1,782
Сардарь-абадскомъ	276	959	878	1,837	469	1,640	1,574	3,214	66	187	169	356	4	12	9	21	815	2,798	2,630	5,428
Карпи-басарскомъ	400	1,406	1,186	2,592	897	2,788	2,502	5,290	518	1,574	1,323	2,897	35	92	84	176	1,850	5,860	5,095	10,955
Абаранскомъ	—	—	—	—	11	29	29	58	330	1,043	975	2,018	1,116	3,634	3,223	6,857	1,457	4,706	4,227	8,933
Дарачичагскомъ	231	718	582	1,300	92	298	254	552	575	1,841	1,694	3,535	539	1,720	1,543	3,263	1,437	4,577	4,073	8,650
Гёг-чайскомъ	999	3,164	2,443	5,607	15	52	38	90	—	—	—	—	1,485	4,457	4,100	8,557	2,499	7,673	6,581	14,254
Нахичеванской-Провинціи:																				
Алинджа-чайскомъ	400	987	861	1,848	123	360	323	683	208	538	513	1,051	—	—	—	—	731	1,885	1,697	3,582
Нахичеванскомъ	979	2,205	1,989	4,194	150	409	367	776	941	2,377	2,130	4,507	—	—	—	—	2,070	4,991	4,486	9,477
Мавазихатунскомъ	282	811	686	1,497	—	—	—	—	216	620	526	1,146	—	—	—	—	498	1,431	1,212	2,643
Хокскомъ	292	727	648	1,375	43	115	109	224	—	—	—	—	—	—	—	—	335	842	757	1,599
Даралагезскомъ	1,001	2,411	2,172	4,583	58	141	147	288	507	1,506	1,332	2,838	8	17	10	27	1,574	4,075	3,661	7,736
Ордубадскаго-Округа:																				
Ордубадскомъ	146	280	272	552	36	102	113	215	14	39	37	76	—	—	—	—	196	421	422	843
Акулисскомъ	77	190	157	347	214	685	671	1,356	29	95	88	183	—	—	—	—	320	970	916	1,886
Дастинскомъ	317	810	723	1,533	62	181	165	346	—	—	—	—	—	—	—	—	379	991	888	1,879
Бѣлевскомъ	289	605	605	1,210	39	109	99	208	171	480	419	899	—	—	—	—	499	1,194	1,123	2,317
Чинанапскомъ	79	179	164	343	49	127	136	263	—	—	—	—	—	—	—	—	128	306	300	606
А всего въ Армянской-Области	11,251	32,081	27,945	60,026	3,705	11,459	10,604	22,063	6,279	17,250	15,303	32,553	3,671	11,417	10,226	21,618	24,906	72,182	64,078	136,260

İkinci mərhələ

- Ermənilər 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazın 15 qəzasında (İrəvan, Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz, Eçmiədzin, Aleksandropol, Novo-Bəyazid, Sürməli, Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl, Zəngəzur, Gəncə, Qazax, Ərəş, Borçalı) və 8 şəhərində (Bakı, İrəvan, Naxçıvan, Gümrü, Şuşa, Gəncə, Qazax, Tiflis) kütləvi qırğınlar törətmişlər. 1905-1906-cı illər qırğınları zamanı Cənubi Qafqazda 286 kənd viran edilmiş və 8 şəhər dağıntılara məruz qalmışdır.
- Hesablamalara görə, dağıdılan kənd və şəhərlərin təqribən 200-ü azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin payına düşür
- Həmin illərdə Cənubi Qafqazda 1,3 milyon nəfər bir-birinə düşmən kəsilərək iki cəbhəyə bölünmüşdü. 15 mindən artıq ailə (təqribən 100 min nəfər) ev-eşiyindən didərgin düşmüşdür. İnsan tələfatı təqribən 10 min nəfər olmuşdur.
- Sırf ermənilərdən ibarət ilk anklavlar məhz o zaman yaranmışdır.

1905-1906-cı illərdə İrəvan quberniyasında qırğınlardan zərər görən kəndlərin siyahısı

ВѢДОМОСТЬ

селеніямъ Эриванской губерніи, пострадавшимъ въ 1905 и 1906 годахъ отъ армяно-татарскихъ столкновеній.

№№ по порядку.	Названіе селенія.	Число хозяйствъ по переписи 1886 года.	Число пострадавшихъ хозяйствъ.	Число жителей въ селеніи обоего пола.	Количество земель. Пахотной. Поливной.	Пахотной. Неполивной.	Огороды.	Сады и виноградники.	Потери населенія въ: Земледѣльческихъ орудіяхъ и перевозочныхъ средствахъ. (На сумму рублей.)	Домашнихъ животныхъ. (На сумму рублей.)	Разрушенныхъ и поврежденныхъ зданіяхъ. (На сумму рублей.)
	Шаруро-Даралагезскій уѣздъ:										
1	Аяръ	36	51	182	65,0	147,09	—	4,62	142	1.226	—
2	Дайлахлу	12	12	216	—	115	—	—	251	40	350
3	Каракдугъ	55	22	945	41,06	62,5	—	16,04	—	30	—
4	Таратунъ	28	23	348	46,02	47,6	—	5,53	32	425	—
5	Агъ-кендъ	94	3	918	145	99,25	—	—	—	3.200	—
6	Эрдапинъ	40	41	642	23,80	97,01	—	12,40	—	2.430	—
7	Гассанъ-кендъ	31	18	606	393,79	200	—	13,94	—	591	—
8	Мартиросъ	106	52	1.503	65	456,15	—	—	—	13.059	—
9	Пашалу	69	27	913	10,75	449,9	—	7,9	—	3.417	—
10	Авдевъ	72	16	750	7,23	368,9	—	4,92	—	7.039	—
11	Сойланъ	4	1	14	3,73	2,3	—	1,73	100	35	250
12	Гнадеванъ	57	63	868	118	974,5	—	—	279	8.011	—
13	Уль-Ворашенъ	183	242	1.423	427,72	—	—	30,5	10.571	6.065	4.749
14	Хачикъ	110	8	991	143	1.440	—	—	—	2.330	—
15	Алагязъ	86	131	429	215,99	—	—	36,17	2.641	1.121	6.571
16	Верманіаръ	136	193	800	252,23	—	—	34,39	2.716	768	13.381
17	Кештанъ	84	66	255	110,91	—	—	19,84	732	300	357
18	Парчи	67	21	151	287,37	—	—	2,37	300	157	100
19	Дашарихъ	54	62	192	141,8	—	—	11,79	333	234	460
20	Зманикъ	78	114	715	128,7	816,03	—	2,00	519	13.254	—
21	Горсъ	101	280	971	24,99	298,37	—	—	700	13.000	6.472
22	Отдѣльныя лица на кочевкѣ «Соукъ-Булахъ»	—	5	—	—	—	—	—	—	4.660	—
	Итого по уѣзду	—	—	—	—	—	—	—	19.316	81.695	76.290

№ 3458.

1905-06-cı illər qırğınları

Üçüncü mərhələ

- 1918-ci ilin mart ayınadək erməni silahlı dəstələri təkcə İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında 32, Eçmiədzin qəzasında 84, Novo-Bəyazid qəzasında 7 və Sürməli qəzasında 75 kəndi – üst-üstə 198 kəndi darmadağın etmiş, həmin qəzalarda təqribən 135 min nəfər soydaşımız soyqırımına məruz qoymuşdu.
- 1918-1920-ci illərdə Zəngəzurda 166, İrəvan quberniyasında 300, Qars vilayətində 82 yaşayış məntəqəsi yerlə-yeksan edilmiş, yüz minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilmişdi.
- Ermənistan ərazisində azərbaycanlıların yaşadıqları 130 kənd erməni silahlı dəstələri tərəfindən dağıdıldıqdan sonra həmişəlik olaraq xarabalığa çevrilmişdir.
- 1916-cı ildə İrəvan quberniyasında 373582 nəfər azərbaycanlı qeydə alındığı halda, 1920-ci ilin noyabrında Ermənistan SSR-də Sovet hakimiyyəti qurulan zaman həmin ərazidə cəmi 10 min nəfər azərbaycanlı qalmışdı .
- 1922-ci ildə yalnız 77.767 azərbaycanlı Sovet Ermənistanına qayıda bilmişdi.
- 1931-ci ildə Ermənistanda azərbaycanlıların sayı 105.838 nəfərə çatmışdı .
- Batum müqaviləsi ilə 9,5 min kv. km. əraziyə malik olan Ermənistan 1920-ci iln sonunda 18 min kv. km. əraziyə yiyələnmişdi.

Paris sülh Konfransına təqdim edilən Azərbaycan xəritəsi. 1919.

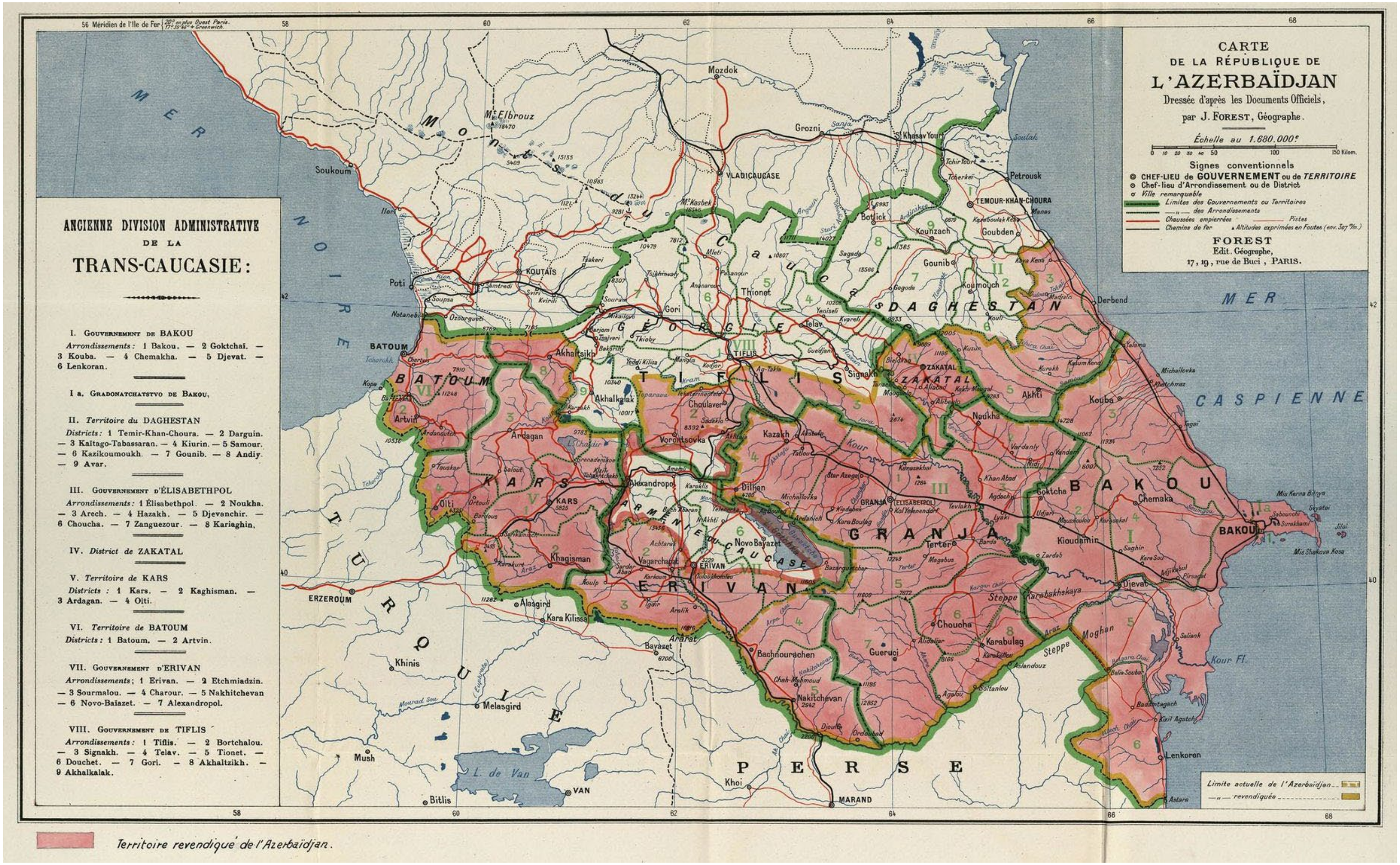

Dördüncü mərhələ

- SSRİ Xalq Komissarları Soveti 21 noyabr 1945-ci il tarixdə "Ermənilərin xaricdən Sovet Ermənistanına qayıtmaları ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" qərar qəbul ettmişdir.
- 1946-1948-ci illərdə xaricdən Ermənistana təqribən 100 min erməni köçürülmüşdü.
- 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərar qəbul etmişdir. Həmin qərarla Ermənistanın 26 rayonundan 100 min azərbaycanlının köçürülməsi nəzərdə tutulmuşdu. 1948-ci ildə 10 min, 1949-cu ildə 40 min və 1950-ci ildə 50 min nəfərin köçürülməsi nəzərdə tutulurdu.
- Azərbaycanlıların azad olunmuş tikililərindən və yaşayış evlərindən Ermənistan SSR-ə gələn xarici ölkələrin ermənilərinin yerləşdirilməsi üçün istifadə etməsinə icazə verilsin. (Maddə 11).
- 10 mart 1948-ci il tarixdə SSRİ Nazirlər Soveti 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarına əlavə olaraq "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" ikinci qərar qəbul etmişdir. 1948-1953-cü illərdə Ermənistan SSR-in 26 rayondakı 200-dən artıq yaşayış məntəqəsindən və İrəvan şəhərindən təqribən 100 min nəfər azərbaycanlı öz tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya edilmişdir.

SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarları (fragment)

СОВЕТ МИНИСТРОВ С С С Р

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 4083

от 23 декабря 1947г. Москва, Кремль.

О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР

Совет Министров Союза ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Переселить в 1948-1950гг., на добровольных началах в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР 100 тыс. колхозников и другое азербайджанское население из Армянской ССР, из них: 10 тыс. человек - в 1948 году, 40 тыс. чел. - в 1949 году и 50 тыс. человек - в 1950 году.

2. Обязать Совет Министров Азербайджанской ССР и Совет Министров Армянской ССР:

а) организовать среди колхозников и другого азербайджанского населения разъяснение условий и льгот, предоставляемых государством переселенцам в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР;

б) обеспечить полный расчет колхозов с колхозниками-переселенцами не позднее чем за 10 дней до их выезда по выработанным ими трудодням в размерах, предусмотренных производственными планами колхозов;

в) обеспечить перевозку переселенцам всего имеющегося у них в личном пользовании имущества, скота и птицы.

3. Обязать руководителей министерств и ведомств, учреждений и предприятий освободить от работы лиц, переселяющихся из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР.

Копия

СОВЕТ МИНИСТРОВ СССР

ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 754

от 10 марта 1948 г. Москва, Кремль

О мероприятиях по переселению колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР.

В дополнение к Постановлению Совета Министров СССР от 23 декабря 1947 г. № 4083 " О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР" Совет Министров Союза ССР ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Разрешить колхозам, полностью переселяющимся в Кура-Араксинскую низменность из Армянской ССР, перевезти с собой все имеющиеся у них средства производства (сельхозмашины, инвентарь, живое и механическое тягло, поголовье всех видов скота и птицы, пчелосемьи, транспортные средства и другое имущество, а также натуральные и другие фонды) за исключением подсобных предприятий (мельницы, крупорушки, электростанции) и других производственных культурно-бытовых построек.

2. Установить, что колхозы Армянской ССР, из которых переселяются колхозники в Кура-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР, передают колхозам, в состав которых входят переселяющиеся колхозники, приходящееся на их долю движимое имущество (сельхозмашины, инвентарь, живое и механическое тягло, поголовье всех видов скота и птицы, пчелосемьи, транспортные средства, натуральные и другие фонды) в момент переселения, а стоимость приходящегося на их долю недвижимого имущества (многолетние насаждения, мельницы

1948-ci ildə deportasia planı

С В О Д Н Ы Й   П Л А Н

ПЕРЕСЕЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ИЗ АРМЯНСКОЙ ССР В АЗЕРБ.ССР В 1948 году.

Р А Й О Н Ы	Азербайджанского населения всего		Подлежит переселению в 1948 году		В ТОМ ЧИСЛЕ:			
					Весной		Осенью	
	Хозяйств	Душ	Хозяйств	Душ	Хозяйств	Душ	Хозяйств	Душ
Арташатский район	753	2923	505	2005	330	1282	175	723
Басаргечарский "	-	19805	309	1533	124	645	185	888
Эчмиадзинский "	180	745	180	745	-	-	180	745
Ноемберянский "	468	2233	245	1179	245	1179	-	-
Октемберянский "	259	1145	259	1165	12	31	247	1134
Р-н им. Берия	40	170	40	170	40	170	-	-
Вединский район	-	5527	-	500	-	500	-	-
Зангибасарский р-н	3097	12929	737	3509	405	2115	332	1394
Котайкский "	38	208	38	208	38	208	-	-
гор. Ереван	-	-	65	230	65	230	-	-
ИТОГО:		45685	2378	11244	1159	6360	1119	4884

Azərbaycanlı əhalinin deportasiyasından sonra ləğv edilən kəndlər

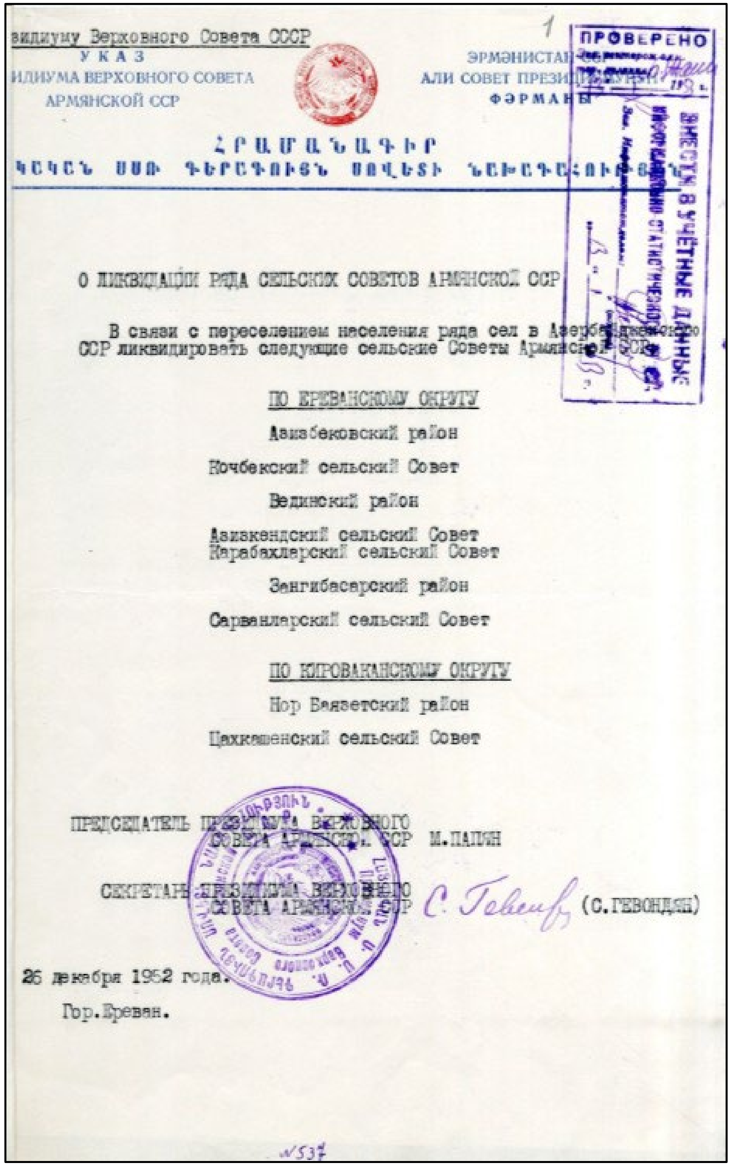

зидиуму Верховного Совета СССР

УКАЗ
ИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
АРМЯНСКОЙ ССР

ЭРМƏНИСТАН
АЛИ СОВЕТ ПРЕЗИДИУМУНУН
ФƏРМАНЫ

ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ

ПРОВЕРЕНО

ВНЕСЕН В УЧЕТНЫЕ ДАННЫЕ

О ЛИКВИДАЦИИ РЯДА СЕЛЬСКИХ СОВЕТОВ АРМЯНСКОЙ ССР

В связи с переселением населения ряда сел в Азербайджанскую ССР ликвидировать следующие сельские Советы Армянской ССР:

ПО ЕРЕВАНСКОМУ ОКРУГУ

Азизбековский район

Кочбекский сельский Совет

Вединский район

Азизкендский сельский Совет
Карабахлярский сельский Совет

Зангибасарский район

Сарванлярский сельский Совет

ПО КИРОВАКАНСКОМУ ОКРУГУ

Нор Баязетский район

Цахкашенский сельский Совет

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АРМЯНСКОЙ ССР М.ПАПЯН

СЕКРЕТАРЬ ПРЕЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АРМЯНСКОЙ ССР (С.ГЕВОНДЯН)

26 декабря 1952 года.

Гор.Ереван.

№537

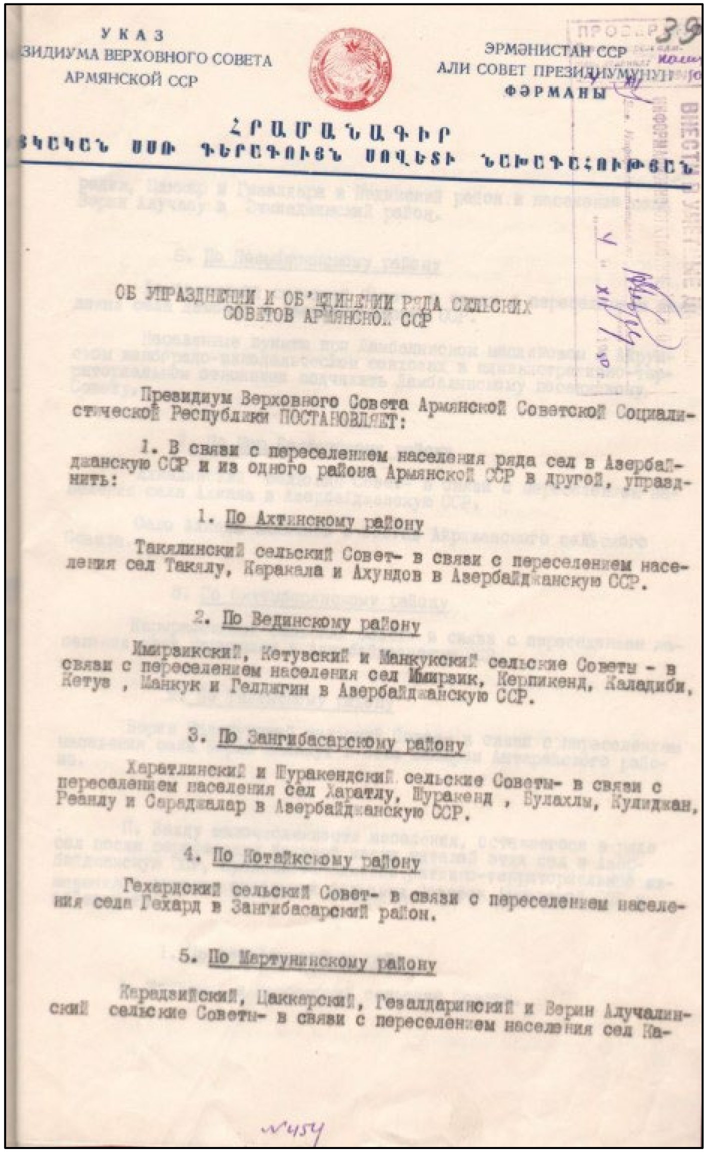

УКАЗ
ЗИДИУМА ВЕРХОВНОГО СОВЕТА
АРМЯНСКОЙ ССР

ЭРМƏНИСТАН ССР
АЛИ СОВЕТ ПРЕЗИДИУМУНУН
ФƏРМАНЫ

ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ

ОБ УПРАЗДНЕНИИ И ОБ'ЕДИНЕНИИ РЯДА СЕЛЬСКИХ СОВЕТОВ АРМЯНСКОЙ ССР

Президиум Верховного Совета Армянской Советской Социалистической Республики ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. В связи с переселением населения ряда сел в Азербайджанскую ССР и из одного района Армянской ССР в другой, упразднить:

1. По Ахтинскому району

Таклинский сельский Совет- в связи с переселением населения сел Таклу, Каракала и Ахундов в Азербайджанскую ССР.

2. По Вединскому району

Имираикский, Кетувский и Манкукский сельские Советы - в связи с переселением населения сел Имираик, Керпикенд, Каладиби, Кетув , Манкук и Гелдигин в Азербайджанскую ССР.

3. По Зангибасарскому району

Харатлинский и Шуракендский сельские Советы- в связи с переселением населения сел Харатлу, Шуракенд , Булахлы, Кулиджан, Реанлу и Сараджалар в Азербайджанскую ССР.

4. По Котайкскому району

Гехардский сельский Совет- в связи с переселением населения села Гехард в Зангибасарский район.

5. По Мертунинскому району

Карадзийский, Цаккерский, Гезалдаринский и Верин Алучалинский сельские Советы- в связи с переселением населения сел Ка-

№454

Beşinci mərhələ

- Heydər Əliyevin 1987-ci ilin oktyabrında Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvlüyündən və SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin 1-ci müavini vəzifəsindən uzaqlaşdırılmasından sonra həmin ilin dekabrında Ermınistandan Aazərbaycana ilk qaçqınlar gəldi.
- 1988-ci il fevralın 20-də DQMV Xalq Deputatları Sovetinin növbədənkənar sessiyasında vilayətin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistanın inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilməsi haqqında qərar qəbul etməsindən sonra azərbaycanlı əhalinin sıxışdırılıb çıxarılmasına başlanıldı.
- SSRİ DTK-sının ssenarisi və erməni ekstremistlərinin bilavasitə iştirakı ilə Sumqayıtda kütləvi iğtişaşlar törədilməsindən sonra Ermənistandan azərbaycanlıların növbəti qaçqınlıq dalğası başladı.
- 1988-ci il noyabrın 22-də Ermənistan SSR Ali Sovetinin azərbaycanlı deputatların iştirakı olmadan keçirilən növbədənkənar sessiyasında bir həftə ərzində aərbycanlıların tetnik təmizlənməsi üçün rayon rəhbərlərinə tapşırıq verildi.
- Moskvanın ermənilərə arxa durması nəticəsində 1988-1989-cu illərdə indiki Ermənistan ərazisində azərbaycanlıların yaşadıqları 170 təmiz və 94 qarışıq yaşayış məskənləri boşaldıldı.
- Ermənistanda qalan sonuncu azərbaycanlı kəndi Nüvədi 1991-ci il avqustun 8-də boşaldıldı.
- 22 kənd rayonundan, 6 şəhərindən təqribən 250 min azərbaycanlı tarixi-etnik torpaqlarından vəhşicəsinə qovuldu.

İrəvanda mitinqlər. 1988, fevral.

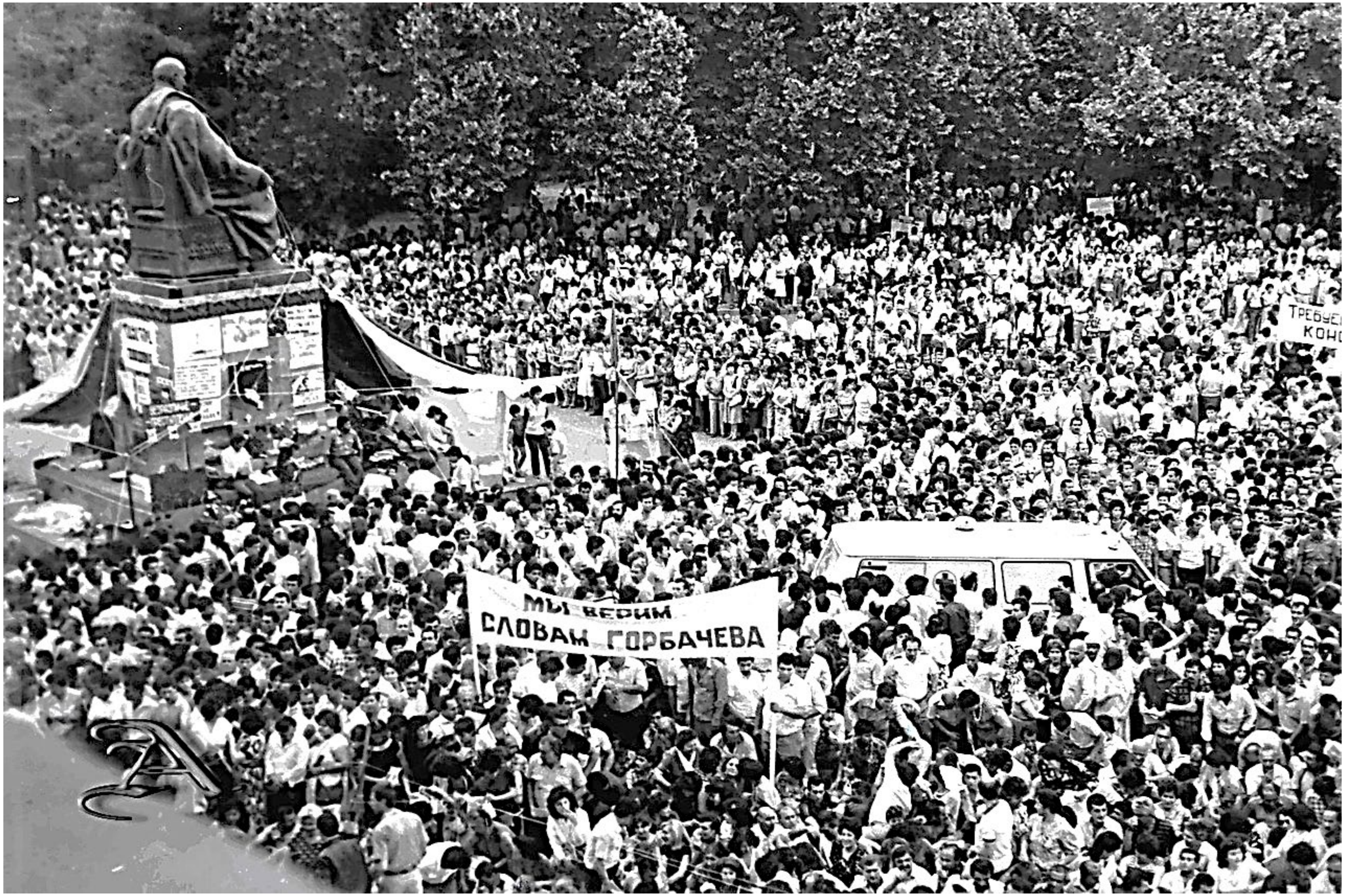

Göyçə mahalında mitinqlər. 1988 , iyun.

Amasiya rayonunda azərbaycanlılarn Türkiyə sərhədində etiraz mitinqi. 1988, iyun.

Nüvədililər Zəngilanla sərhəddə. 1991, avqust.

Nəticə
Genocid, etnosid və culturocid

- 1905-1906-cı illərdən etibarən azərbaycanlı əhaliyə qarşı mərhələ-mərhələ həyata keçirilən etnik təmizləmə XX əsrin sonunda başa çatdırılmışdır.
- Qərbi Azərbaycanda vaxtilə azərbaycanlıların yaşdqları 499 kənd xaraba qalmışdır.
- Ermənistanda azərbaycanlılara məxsus 700-dən artıq inzibati-ərazi vahidinin adları dəyişdirilmişdir.
- Son 200 ildə indiki Ermənistan ərazisində iki mindən artıq azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin bir qismi müxtəlif yollarla (kütləvi qırğınlar, deportasiyalar və soyqırımı törətməklə) siyahıdan silinmiş, yaxud erməni yaşayış məntəqələrinə çevrilmişdir.
- Azərbaycanlıların mədəni irsinə qarşı vandalizm aktları həyata keçirilmişdir. İzlərinin silinməsi mümkün olmayan maddi-mədəniyyət nümunələri özgələrin adına yazılır.
- Tarixi Azərbaycan torpağında yaradılan Ermənistan Respublikası hazırda **monoetnik** erməni dövlətinə çevrilmişdir.
- Özünü dünyaya «mədəni», «qədim tarixi keçmişə malik olan xalq» kimi təqdim edən ermənilərin əsl siması budur.